

Márai Sándor Közép-Európában

Ma Márai Sándor a „megkésett felismerés” ellenére is a legnépszerűbb és legolvasottabb magyar író több közép-európai országban. Az író neve a magyar irodalom jelképévé vált, írja a cseh kritikus, a lengyel fogadtatás az életmű világirodalmi karrierjét erősíti meg, állítja a lengyel irodalomtörténész, a *Napló a XX. század nagyregénye*, hangsúlyozza a szerb fordító. Összeállításunk alátámasztja azt a tényt, hogy a Márai-művek nem magyarországi ösztönzésre, javaslatra kerültek a közép-európai olvasók kezébe, hanem a nyugat-európai sikerre fölfigyelő irodalomtörténészeknek, kritikusoknak, fordítóknak és kiadóknak köszönhetően. Lapszámunkkal az ő munkásságuk előtt is tisztelgünk.

Sajnáljuk, hogy az összeállításból hiányzik a szlovák recepciót értékelő tanulmány. A felkért szlovák irodalomtörténész és műfordító nem készült el a kézirattal. Mihelyt befejezi, közzétesszük munkáját. A szlovák visszhang tárgyalása azért is fontos, mert az író szülővárosa, Kassa 2013-ban Európa kulturális fővárosaként fog bemutatkozni. (Szerk.)

RADU CIOBANU

Megkésett felismerés¹

Megkésett, de nem elkésett felismerés. Akinek része volt benne, egyszerre nagyon gazdagnak és kevésbé sebezhetőnek érzi magát ebben a világban, amelyben a mind jobban mélyülő elmagányosodást sikeresen palástolja a harag, a mohó fogyasztói kedv. Ennek a felismerésnek a neve Márai Sándor, és csak számunkra megkésett, akik oly sok évtizedet töltöttünk a rossz emléké „függöny” mögött. Magyarországon a fiatalabb nemzedékek rögtön 1990 után felfedezték, mi, románok azonban nem szoktuk elstetni a dolgokat. Csak a XXI. század elején találtunk rá. Egyelőre mindössze két regény erejéig. Márai Sándor a XX. század irodalmának egyik legkiemelkedőbb képviselője.

Sorsában, melyen drámai nyomot hagyott a kor, osztozott mindazokkal a száműzöttekkel, akik saját akaratukból vagy sem, de elhagyták a totalitárius rendszereket. Kassán született a századdal együtt, a „boldog békeidők” alkonyán, jómódú polgári családban, amelynek *parti-pris*-je, kényelme, és pompakedvelése nem volt egyéb – ahogy azt visszaemlékezéseiben Márai maga mondja –, mint a *viktorianus kispolgárok által olyannyira kedvelt rossz ízlés közép-európai változata*. A rá jellemző pontossággal idézi fel mindezt 1934–35-ben írt regényében, az *Egy polgár vallomásaiban*, amelyből nálunk mindössze egy rövid részlet jelent meg Cătălin Lazurca fordításában.²

1 A tanulmány a szerző *Europa din noi* (Európa bennünk) című kötetében jelent meg. Ed. Excelsior Art, Temesvár, 2008.

2 Az *Europa Centrală. Memorie, Paradis, apocalipsă* című kötetben. Sajtó alá rendezte Adriana Babeți és Cornel Ungureanu. Polirom Kiadó, Iași, 1998.

Bizonyos, hogy a Monarchia összeomlása előtti Közép-Európa habitusa mély nyomot hagyott benne, annak a világnak az emléke elkísérte egész életében és jelen van minden alkotásában. Kétségtelenül koraérett, tehetséges ifjú volt, saját elképzelésekkel és újító kedvvel, akinek már tizenkilenc éves korában, idegenben, sikerült feltűnést keltenie. Berlinben és Frankfurtban élt, komoly folyóiratoknak volt a munkatársa. Publicistának készült, regényírói hivatására, különös módon csak jóval később, 1930-ban talál rá. Ettől kezdve, 1948-ig, tizenegy regényt ír. Ebben az időszakban erőteljesen jelen volt nemcsak az irodalomban, hanem a társadalmi életben is. Sodró, szuggesztív egyéniség, akit azonban nem egyszer vádolnak nihilizmussal és egocentrizmussal. Mindaddig, amíg munkásságának csak egy apró töredékét ismerjük, nehéz megítélni, mennyi igazság volt ezekben a vádakban. Azt azonban tudjuk, hogy hazájában elismerték, értékelték, a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Három év múlva azonban, 1948-ban olyan mély válságba jutott az élete, amelyből soha nem tudott kiemelkedni, semmi sem lehetett olyan többé, amilyen azelőtt volt. Választania kellett a Közép-Európára, amelynek „stiliztikai anyaméhében” íróvá érett, ráboruló sötétség bizonyossága és az önszáműzetés bizonytalansága között. Az utóbbit választotta. És nemcsak saját magát száműzte, hanem a műveit is. Megtiltotta, hogy azok a kommunista Magyarországon megjelenjenek. Ez, amennyire tudjuk, nagyon szokatlan gesztus, hiszen az emigrációban élő írók különösképpen ragaszkodtak ahhoz, hogy legalább írásaikon keresztül lényükből maradjon valami odahaza is.

Egy ideig Európában bolyongott, végül letelepedett Kaliforniában, San Diegóban, ahol aztán 1989-ben véget vetett az életének. Életének drámáját most még csak sejtethjük, teljes mélységében megismerni csak

akkor fogjuk, ha lehetőségünk lesz végigolvasni tizenkét kötetes naplóját. A naplón kívül, 1948 után még egy egész sor regényt és esszét írt.

Annak a két regénynek az alapján, amelyek mostanig román fordításban megjelentek,³ ha vázlatosan is, mégis, határozott vonalakkal megrajzolt, jelentős prózaíró alakja áll előttünk, aki különleges epikus tehetséggel rendelkezik, és akit rendkívüli módon vonzanak a világ eltűnőben lévő jelenségei, a család kiháló univerzuma, a magány és az öregség drámája, és még valami, ami manapság talán már abszurdnak is tűnhet: a becsület kérdése. Nem hiszem, hogy – mindössze két regény ismeretében – elhamarkodott megállapítás volna az, hogy a becsület Márai egész életművének egyik alaptémája, akkor is nyomon követhető, ha konkrétan nem jelenik meg, felszínközeli bűvópataként ott rejtőzik minden írásában. Márai úriember, még olyankor is, amikor egy szélhámós figuráját rajzolja meg, a sorok között, ha csak érzékeltetve is, ellentéteken vagy ellenpontozásokon keresztül jelzi, hogy a becsület parancsa egyike az élet alapvető kötelezettségeinek. Ez a megállapítás érvényes az *Eszter hagyatékára* is. Márainak ez a második, románra lefordított regénye, ámbár időben hamarabb született, mint a fent említett másik regény.

Eszter jómódú úri családban született, amely azonban az apának, „az öreg kalandornak” az életstílusa miatt elszegényedett. További szereplők volnának még a frivol és gyökértelen Éva, Eszter halott nővérenek a lánya és annak apja, Lajos, Eszter sógora, akik ide-oda bolyonganak a világban és akikkel ilyenformán húsz évig nem találkozik. Eszter tehát az utolsó megtestesítője annak az életérzésnek, hogy valahova tartozni kell, ő az, aki hűséges marad a klánhoz és hordozza egy eltűnt világ erkölcsi értékeit. Magányában társa, titkos *raisonneur*ként Nunu, az örök szegény rokon: „*Nunu a rokon, aki átvette az összes rokonok szerepkörét a házban. Harminc év előtt érkezett, abból a családi népvándorlásból, mely minden rokonság mondakörében kísért: az őskorból érkezett, nagynénik és*

unokahúgok bonyolult törzsi szövevényéből, látogatóra, néhány hétre. Aztán itt maradt, mert szükség volt reá. Még később megint csak itt maradt, mert a családi rangsorban mindenki elhalt előle, s Nunu évtizedenként lassan előlépett, mint egy hivatalban, a számlátrán.”

Miután kettesben marad vele, Eszter számára Nunu lesz a *lámás, valamilyen szelíd, gyöngye fény, amelynek sugarához igazodni lehetett*, el sem tudja képzelni az életét nélküle. Elválaszthatatlan párost alkotnak, párost, amely a „történet kibontakozása” során a hallgatás és magány útján megvalósított túlélés szimbólumává válik. Egyetlen értékük, ami az „öreg kalandor” által okozott csődből megmaradt, a ház, amely a regényben szimbólummá válik, az otthonnak, a *Heim*nak a szimbóluma, biztonságot hordozó toposz és egyben végső menedék „*A ház fedelet borított fölénk; a régi bútorokkal, így kifosztottan is, az otthon jelentette. A kert élelmet adott, nem többet s nem kevesebbet, mint amennyi kellett a hajótörötteknek. A kert valahogy megnőtt körülöttünk, mert mindent nekiadtunk, munkát és reménységet, a kert néha valóságos birtoknak látszott, ahol gondtalanul élhet az, aki idehorgonyozza életét.*” „Egy bizonyos életkorban” drámai, talán halálos megrázkódtatást jelent egyik napról a másikra elszakadni a megszokott életformától és a helytől, ahol az elkerülhetetlen vár, amely azonban apró, de szilárd bizonyosságaival meg is óv, és belezuhanni egy idegen, ismeretlen világba, amelyet, nem is ok nélkül, eleve ellenségesnek hiszünk. Eszternek és rajta keresztül Nununak is, pontosan ezt a sorsot szánja Lajos, ez a művészi, tökéletes szélhámós, aki húsz év után váratlanul ismét megjelenik. A „váratlanul” azonban nem egészen helyes kifejezés, mert nem lehet azt mondani, hogy titokban, egy fajta fatalista beletörődéssel, önkínzó módon mégis kívánva, Eszter ne várta volna. Homályos, de nagyon is élő alakként Lajos mindvégig ott élt az emlékeiben.

A várakozás egyébként mindkét regényben meghatározó motívum, valósággal filozófiai jelentést kap, értelmet ad az életnek, vagy legalábbis segít elviselni. Eszter magának sem meri bevallani, hogy várja azt a napot, amelyen Lajos visszatér, talán mert ez a vágya valóságos egzisztenciális paradoxon: számára, a józan, kiegyensúlyozott, méltóságteljes asszony számára, aki maga a megtestesült becsület, Lajos volt és maradt a nagy szerelem. Pedig tökéletesen ismeri a férfit, aki nem egyszer becsapta, ismeri a természetét, az összes trükköt, taktikát és stratégiát, amellyel a férfi elkápráztatta a világot, maga is elismeri, hogy Lajos becstelen fráter, „lángeszű hazug”, akinek még akkor sem szabad hinni, amikor az ember holtan látja. Nunu első reakciója, amikor értesül Lajos jöveteléről, az, hogy el kell dugni az ezüstneműt, és figyelmezteti Esztert, hogy egy percig se maradjon kettesben a férfival. Eszter nevet

3 Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek*. Ford. Anamaria Pop, Humanitas Kiadó Bukarest, 2004, Márai Sándor: *Eszter hagyatéka*. Ford. Anamaria Pop, Curtea Veche Kiadó, Bukarest 2006. (Azóta ugyancsak Anamaria Pop fordításában megjelent a *Vendégjáték Bolzanóban* is – 2008, Curtea Veche Kiadó. Anamaria Pop [1952, Torda] műfordító elsősorban a kortárs magyar irodalom fordítója, akinek munkásságát többek között Déry Tibor-, Kosztolányi Dezső-díjjal ismerték el, 2004-ben pedig elnyerte az Erdélyi Magyar Írók Ligája Szindbád-díját. Négy verseskötetet publikált, legutóbb 1999-ben *Trágátorul la țintă* [A céllövő] címmel. Idén nyáron Romániában Máraitól megjelenik *A gyertyák csonkig égnek* második kiadása, valamint a *Válás Budán* és a *Szabadulás*, mind a három a bukaresti Curtea Veche Kiadónál. Anamaria Pop dolgozik azért, hogy az *Egy polgár vallomásai* és a *Napló* is mielőbb a román olvasók kezébe kerüljenek. – A szerk. jegyzete)

rajta, ugyanakkor megrémül a saját szolgáléküségétől: „Már védtem. Mit is tehettem? Ő volt az egyetlen ember életemben, akit szerettem.” Minden más, a jó érzésre és a józan észre alapuló meggondolást felülír ez az abszurd érzélem, amelynek nevében enged a tönkrement szélhámosnak, és hogy megmentse, meghozza a végső áldozatot: a nevére íratja a házat és beletörődik abba, hogy hátralevő napjait egy öregotthonban élje le.

Az egész dráma egyetlen nap alatt zajlik le, és már az első, bevezető mondatban érzékelhető: „*Nem tudom, mit tartogat még számomra az Isten? De mielőtt meghalok, le akarom írni a nap történetét, mikor Lajos utolszor járt nálam és kirabolt.*” Néhány oldallal később ezt olvassuk: „*Szeretném e nap történetét hűségesen elmesélni.*” Márai nagysága éppen abban mutatkozik meg a leginkább, hogy hűz rövid, tömör fejezetet keresztül képes „annak a napnak a történetére” összpontosítani, egy világra, amely nosztalgiaival, gyengeségeivel és nagyságával együtt összeomlóban van.

Mindaz, amit itt oly röviden, kivonatolva elmondtam, azonban nem több, mint a regény szégyenteljesen leegyszerűsített epikai szerkezete, és nem azonos a mű valódi anyagával. Ami emlékeztetéssé teszi a művet és a benne rejlő üzenetet, az az epikus vázat kitöltő anyag, a reflexiók, a szereplők apró, de jelentőségeltjes gesztusai, végső soron az a diffúz és grandiózus melankólia, az a *morbidezza di sfumato*, amely Leonardo vásznait juttatja eszünkbe. A végzetes nap csöndesen telik, nincsenek benne éles helyzetek, jó társaságban ez nem szokás. A fájdalom, a lázadás, az undor és a csüggedés eltompul, felszívódik a vendégeket fogadó ház látszólag ünnepi környezetében. Mert Lajos nem egyedül érkezik. Vele jön a lánya, Éva, Eszter unokahúga, meg egy nyomasztó megjelenésű, titokzatos nő, akinek Lajos adósa, és aki láthatóan be akarja hajtani az adósságát, valamint ez utóbbinak a fia, egy tipikus, arrogáns dandy. Rajtuk kívül jelen van még Endre, a jegyző, a család barátja, az egyetlen kiegyensúlyozott ember, „*kitűnő és igazi férfi, s mindvégig kénytelen következetesen gondolkodni, úgy, ahogy a törvény, a szokás vagy az értelem bölcsen előírják.*” Mellékszereplő, ámbár felejtethetetlen, akit maga Lajos hívott meg, Lajos, aki biztos volt abban, hogy sikerül meggyőznie Esztert, és azt akarta, hogy a becsutott tranzakció törvényes keretben nyerjen. Ebben az áradatban, amely felkavarja kiegyensúlyozott magányukat, Nunu az, akinek sikerül megőriznie a ház méltóságát, a házat, amelyet betölt a családi szeretet hazug légköre, fájdalmasan emlékeztetve Esztert a „szép időkre”. Ez az epizód, amely egy, az életről alkotott vázlatos képet is tartalmaz, minden tömörsége ellenére is igen jelentős, mert életre kelt egy bizonyos légkört, ugyanakkor jól illusztrálja azt, amit „Márai-stílusnak” nevezhetünk:

„*A ház megtelt forró és fűszeres ételszaggal, azzal az ünnep-szaggal, amelyben van valami örök és feledhetetlen, valami az élet egyszeri izgalmából, valami abból a sietésből, terítészörejekből, ajtócsapkodásból, tányérsörömpölésből, érkező vendégek fojtott társalgásából, sikolyokból, valami testi és zenei fortissimóból, abból, hogy az élet csodálatos, ünnepies! Ez történt, amerre néztem. Az idegen nő leült egy sarokban és egyhangúan beszélt.*”

Eszter feljegyzései három nappal a katasztrófa után születnek. Eljött az igazság órája, minden, amit akkor látott és érzett csalóka illúzióknak bizonyul, neki pedig szembesülnie kell az abszurd szerelem nevében hozott egyetlen és megváltoztathatatlan áldozat perspektívájával, azzal a felismeréssel, hogy „*a halál lehet megváltás, akkor tudtam meg, hogy a halál feloldás és béke. Csak az élet harc és gyalázat.*”

A regény vége – *finis coronat* – a harmincas évek ízlésének megfelelő. Az ablaktáblákat felszakító szélrohamban csapkodó függönyszármak éppen teatralitásukban nagyszerűek. „*Aztán kioltotta a gyertya lángját. Erre emlékszem még. S homályosan arra is, hogy Nunu becsukta később az ablakokat, s elaludtam.*” Különböző sem feledkezhetünk meg arról, hogy Márai kedvelte a színpadias megoldásokat. Meglehet, hogy a mi ízlésünknek nem mindig felelnek meg, Márai művészetének azonban szerves részét alkotják, kiemelik, erőteljesebbé teszik művei üzenetét.

Ami a gyertyákat illeti, az utolsó fejezetben, a regény vége felé található a következő mondat: „*Így ültünk, és vártuk, hogy a gyertya csonkig égjen, vagy hogy elálljon a szél, mely éjjél óta vonított a ház körül, és tépte a fák csatagos lombját, vagy hogy reggel legyen; magam sem tudom, mire vártunk még.*” Itt mintha a négy évvel, később, 1942-ben megszülető regény, az *A gyertyák csonkig égnek* jelenne meg, *in statu nascendi*. A két regényben a gyertya motívumon túl is különös, és jelentőségeltjes hasonlóságokat találunk. A *Gyertyákban* is ugyanazok a központi motívumok – a magány és a várakozás –, a kompozíció szerkezete csaknem azonos azzal, amellyel az *Eszter hagyatékában* találkozunk, és itt is ezek hozzák létre a nagyságnak és az elbukásnak a tragikus-grandiózus légkörét. Az a környezet, amelyben az elbeszélés jelene és múltja lejátszódik, a régi Monarchia arisztokrata világa. A *várakozó* ez alkalommal a császári hadsereg egyik öreg tábornoka, a helyszín az erdők között megbúvó családi birtok. Az öreg katona negyven éve várja, hogy visszatérjen az, aki ifjúságában barátja volt, később pedig elárulta őt. Az ő felfogásában a barátság becsület dolga, el sem tudja képzelni, hogy az áruló annyira gyáva volna, hogy bármilyen későn is, de ne jöjjön el hozzá azért, hogy bűnbánóan a szemébe nézzen. És az illető csakugyan eljön, egymásnak feszülésük a lelkiismeret lovagi tornája, egyetlen

éjszaka alatt történik meg. Ha az *Eszter hagyatéka* egy drámai nap története, az 1942-ben írt regény egy hasonlóképpen feszültséggel terhes éjszakát jelenít meg, amelynek során a *gyertyák csonkig égnek*. Még csak annyit érdemes hozzátenni, hogy az ezredes magányát valami ősi odaadással óvja öreg dajkája, akinek a neve... Nini.

Márai Sándor a Monarchia bukása után jelentkezik a magyar irodalomban, az örült évek forgatagában, ebben a regényében mégis tipikusan Mitteleuropa írója, aki számára a Monarchia és Bécs a „rend” méltóságát, az engedelmisség gyönyörét és a lázadás virtualitását jelentette. Ez a világ kel életre a regény „márais” részeiben, még hozzá rendkívüli precizitással, lényegretörően megrajzolva: „*A biztonság ebből az érzésből épült fel ötvenmillió ember számára: hogy a császár éjfél előtt lefekszik, s már reggel ötkor felkel és gyertyafény mellett ül, amerikai fonott nádkarosszékekben, íróasztalánál, s a többiek, akik felesküdték az ő nevére, mind engedelmeskednek a szokásoknak s a törvényeknek. Természetesen mélyebben is kellett engedelmeskedni, mint ahogy a törvények előírják. Az ember szívében hordozta az engedelmisséget, ez volt a legfontosabb. Az embernek hinnie kellett abban, hogy minden a helyén van.*”

Emlékezetes momentuma a regénynek az, amikor az öreg tábornok, aki a szigorú szabályok és a becsület kultuszában nevelkedett és aki egy hajdan terebélyes arisztokrata család leszármazottja, a kastély képtárában ősei arcképei előtt sétál, mert tetten érhető benne egyetlen meggyőződés által vezérelt magatartás formája, amelyet az író maga is nagyra becsül: „*Jó nemzedék volt, kissé magános fajta, nem tudtak szerencsésen vegyülni a világgal, büszkék voltak, de hittek valamiben: a becsületben, a férfierényekben, a hallgatásban, a magányban és az adott szóban, a nőkben is. S mikor csalódtak, elhallgattak. Legtöbbje egy életen át hallgatott, átadta magát a kötelességnek és a hallgatásnak, mint egy fogadalomnak.*”

A *gyertyák csonkig égnek* tulajdonképpen az öreg tábornok monológja, amelyet csak ritkán szakít meg a tett színhelyére visszatért árulónak egy-egy bátorlalan közbeszólása. Ez a monológ vádbeszéd, múltidézés és vallomás is egyben, amelyben minduntalan rábukkanhatunk egy-egy rövid, de csodálatosan megírt esszére. Ezek az esszék egy elsodródó világ értékeiről és bűneiről szólnak, illetve

hasonlóan heves érdeklődéssel kutatják mindazt, ami a becsület embere számára érthetetlen marad: a barátság és az árulás, az eredendő bűn ösztöne, a hagyományok és az idő, valamint a várakozás mint a létezés lehetséges értelme. Amikor végre eljön a perc, és negyven év után újra találkoznak, már mindketten az öregkor rabjai. Elnyerték a bölcsességet – akár csak Eszter a másik regényben: „*lassanként az ember megéri a világot, azután meghal.*”



Íme egy másik motívum, amely mindkét regényben vissza-visszatér: az öregkor. Ezeknek a regényeknek sajátos, meditatív, reflexiókkal teli légköre van, gyújtópontjukban az író világról alkotott víziója áll. Ugyanakkor rácsodálkozhatunk arra a pontosságra, hitelességre és érzékenységre, amellyel a mindössze negyvenkét éves Márai Sándor – mert ennyi idős volt, amikor *A gyertyák csonkig égnek* című regényét megírta – olyan művészen és mégis valóságúen ábrázolni tudta az öregséget. De hát a művész attól művész, hogy ajándékba kapta azt a tehetséget, amely lehetővé teszi számára, hogy leírjon és megéljen olyan dolgokat és eseményeket, amelyeket a valóságban sosem látott és sosem tapasztalt.

Vannak könyvek, amelyeket olvasva, még akkor is, ha semmit sem tudunk az írójukról, már az első néhány mondat után érezzük, meg sem fogalmazható jelekből tudjuk, hogy olyan alkotó univerzumában járunk, aki nagy magasságokhoz szokott. És ettől kezdve minden érzékszervünk kiélesedik, előre érezzük annak örömét, hogy követhetjük őt. Ez a zseniális tehetségek kiváltsága, és Márai Sándor kétségtelenül közéjük tartozik, ámbár mi egyelőre csak ebből a két gondolatokban gazdag, elegáns stílusú regényéből ismerhetjük őt. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez a rendkívüli alkotói erő, méltó fordítás hiányában érzékelhetetlen maradt volna a számunkra. Márai Sándor regényeinek fordítója Anamaria Pop, akinek hozzáértő munkája nyomán egyre jobban megismerhetjük a magyar irodalmat. És ne feledkezzünk meg a többiekéről sem, Antoaneta Ralianról, Viorica Nișcovról, Sorin Mărculescuról, Nora Iugaról, Irina Mavrodinról, Virgil Stanciuról, Mircea Aurel Buiciuról és sorolhatnánk tovább a remek műfordítókat. Csak sajnálkozhatunk azon, hogy a román irodalom tolmácsolására nem vállalkoznak hasonló tehetségű és munkabírási fordítók. De ez már egy másik történet...

Vallasek Júlia fordítása